

מחאות האביב הערבי. תמונה: Mosa'ab Elshamy (CC BY-NC-SA 2.0).

'האביב הערבי' דרך פריזמת דעת הקהל – אז ועכשיו

דיוויד פולוק

חוסר שביעות רצון של המונים עורר את 'האביב הערבי' לפני עשור, אך כישלונותיו רוויי האלימות משאירים כיום מורשת אחרת לחלוטין. סקרים מראים כי רבים מהערבים מעדיפים עתה את היציבות הכלכלית והפרנסה על פני עיסוק בנושאי פוליטיקה, מהפכה או אפילו דת. רובם מסכימים לדוֹקיום עם ישראל ואף מתעבים יותר את איראן ובעלי בריתה העדתיים, שהפכו את האביב הערבי למלחמות אזרחים. במדינות ערב יש מנהיגים רבים הקשובים לדעת הקהל ומשקיעים מאמץ בהשגת נתונים אמנים, שישמשו עבורם כלי לגיבוש מדיניות. אירועים מסוימים בארצות הברית מלמדים עד כמה תשומת לב מספקת לדעת הקהל סייעה בגיבוש מדיניות איתנה כלפי המזרח התיכון, ומנגד – כיצד תשומת לב לקויה לדעת הקהל תרמה לכישלונות טרגיים ואף לפיגועי ה־11 בספטמבר. בעקבות החתימה לא מכבר על הסכמי אברהם ולקראת כניסתו של ממשל חדש בושינגטון, הבנה של הטווח והניואנסים של דעת הקהל הערבית תוכל לתרום לניתוח מושכל של מדיניות חוץ ולשמש בעת גיבוש מדיניות, הן בישראל והן בארצות הברית.

מילות מפתח: דעת קהל, העולם הערבי, האביב הערבי, ישראל, ארצות הברית

הרוב הגדול של המשיבים בסקר מיוני 2020 ציינו כי בראש סדר העדיפויות שלהם נמצאים עניינים אישיים פרקטיים כגון משפחה, הכנסה, בריאות, תעסוקה וחינוך, ולא נושאים פוליטיים או אפילו דתיים.

סקרים מנובמבר 2019 ומיוני 2020 מלמדים כי הרוב (או לפחות רוב המשיבים) במרבית המדינות שנסקרו, ואפילו במדינות כמו **מצרים**, שבהן העוני, השחיתות והדיכוי מוכרים לרבים כבעיות חמורות, מסכימים עם המשפט: "כאשר אני חושב על מה שקורה במקומות כמו סוריה או תימן, אני מרגיש שהמצב שלנו כאן בעצם לא כל כך רע". בכל מדינה שנסקרה, רק פחות ממחצית המשיבים חשבו שההפגנות הנוכחיות בעיראק או בלבנון יניבו שינוי חיובי. לפחות מחצית מהמשיבים בכל מדינה אמרו שזה "דבר טוב" ש"אין אצלנו הפגנות מחאה כל כך גדולות".

רגשות דומים הדהדו במידה רבה גם בקרב הפלסטינים בגדה המערבית ובעזה, מה שמסייע להסביר את השקט המפחיד שם, חרף העובדה שתהליך השלום נמצא בקיפאון מלא מאז 2014 (תיעוד מפורט בנושא זה ובנושאים מרכזיים קשורים נוספים ניתן למצוא במאמרי **עם מחולק: עמדות של פלסטינים בנושא מלחמה ושלום עם ישראל**, מיוני 2020). במקום לנחש מדוע אין אינתיפאדה שלישית בדרך או הרחק באופק, החלטתי להעביר את השאלה ל"מיקור המונים" (crowdsourcing) ולהפנות אותה ישירות לפלסטינים. בסקרים שנערכו בגדה המערבית ובעזה **באמצע 2019** ושוב **בתחילת 2020**, התשובות היו ברורות. רק מיעוט קטן אמר שהשקט נובע מכך שהם ממשיכים לקוות לפתרון דיפלומטי בדרכי שלום למאבקם. בניגוד לכך, רובם אמרו שהרגיעה משקפת שילוב של מניעים אחרים, קודרים יותר: ניתנת העדפה כללית לצרכים המעשיים היום-יומיים על פני הפוליטיים; הם חוששים מכאוס, מאלימות ומדיכוי — הן מצד ישראל והן מצד שתי הממשלות הפלסטיניות — מבלי שתהיה לכך תועלת; והם לא סומכים על המנהיגים שלהם בניהול העימות עם ישראל.

במילים אחרות, במלאת עשור להתקוממויות הערביות הגדולות של התקופה האחרונה, ערבים רבים מעדיפים כיום יציבות במקום הפרת הסדר. במובן זה, ייתכן שהמורשת העיקרית של האביב הערבי אינה הצלחתו הזמנית או הנתפסת בחלק מהמקומות, אלא כישלונותיו העלובים ביותר והמתמשכים בסוריה או בתימן ובלוב. כך נוצר כעת "אפקט דומינו הפוך" של עימותים אלו, בניגוד לאפקט הדומינו הקודם שהביאה להתקוממות הראשונה בתוניסיה, אשר השפיעה על כל

התפרצות 'האביב הערבי' לפני עשור הפגיעה באופן מוחלט כמעט את רוב אזרחי העולם — כולל הערבים עצמם. בעקבות זאת תשומת הלב הופנתה מחדש לסוגיה מהותית — דעת הקהל הערבית — שנזנחה במשך זמן רב, שכן אין זו הפעם הראשונה שהתפרצות של "הרחוב הערבי" הפגיעה את העולם בצורה כזאת.

האביב הערבי כחלק ממעגל של תסיסה ורגיעה

יש לראות את אירועי האביב הערבי כחלק מתבנית שניתן לזהות בעולם הערבי, של גלי רגש עממי החוזרים במרווחים מדויקים של עשר שנים: הגל הראשון בשנים 1990-1991, לאחר פלישת סדאם חוסיין לכווית וההתגייסות ההמונית של "הרחוב הערבי" בעקבותיה; הגל השני בשנים 2001-2003, בעקבות פיגועי ה-11 בספטמבר והגל המפתיע בעוצמתו של אהדה עממית בקרב ערבים (ומוסלמים בכלל) לטרור הג'האדי, ובתוך כך גם האינתיפאדה השנייה של הפלסטינים; הגל השלישי (שזכה לכינוי 'האביב הערבי') בשנים 2010-2011, כאשר התקוממויות ההמונים סייעו להדיח את בן עלי בתוניסיה, את מובארכ במצרים, את סאלח בתימן ואת קדאפי בלוב (אבל לא את אסד בסוריה); לאחרונה בשנים 2019-2020, כאשר הפגנות עממיות חדשות בקנה מידה רחב הדיחו את בוטפליקה באלג'יריה ואת באשיר בסודאן, וקראו תיגר על המשטרים בלבנון ובעיראק. מהו ההסבר לתנודות הללו של התעוררות ורגיעה של הרחוב הערבי מזה שלושה עשורים? נראה שהדבר זה משקף, לפחות בחלקו, את הנטייה הטבעית של החברה להתעייף מהסערה הפוליטית לאחר כמה שנים ולהתמקד בשיפור חיי היום-יום של האזרחים, אלא שבהמשך ובאופן הדרגתי מאוד מורגשת נטייה לשכוח עד כמה גרועה הייתה התסיסה, ובסופו של דבר התסכול והטינה שבים ומצטברים עד להתפרצות. יש בכך כדי להסביר מדוע אנו עדים עתה למחאות המוניות גוברות ולשינוי פוליטי מסוים במקומות כמו סודאן, אלג'יריה ולבנון, ולא באותן מדינות ערביות שבהן התרחשו אירועי האביב הערבי בעוצמה רבה לפני עשר שנים.

נתונים אמפיריים מסקרים שנערכו בשנים 2017, 2018, 2019 ו-2020 בהזמנת מכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב בפיקוחי — עם משיבים מערב הסעודית, איחוד האמירויות, קטר, בחריין, כווייט, לבנון, מצרים וירדן — תומכים במידה מסוימת בהשערה זו. ראשית, הרוב הגדול של המשיבים בסקר מיוני 2020 ציינו כי בראש סדר העדיפויות שלהם נמצאים עניינים אישיים פרקטיים כגון משפחה, הכנסה, בריאות, תעסוקה וחינוך, ולא נושאים פוליטיים או אפילו דתיים. שנית,

שקיבלו מממלכות ערביות אחרות, בין פיננסי ובין צבאי. אפשר היה לראות זאת בצורה הברורה ביותר בהתערבות הסעודית להגנה על מלך בחריין בתחילת האביב הערבי. במבט שלישי נראה שגם דעת הקהל מילאה תפקיד חשוב. בניגוד לתפיסה הרווחת והמוטעית – לרוב מלכי ערב העכשוויים אכפת מה חושב הציבור והם מתאמצים להבין ואף לתת לו מענה, לפחות במידה מסוימת. במילים פשוטות, הם מבינים שהכתר שלהם בסכנה. זו הסיבה שמלך ירדן, שהוא הדוגמה המובהקת ביותר בעניין זה, מעסיק זה מכבר סוקר מלכותי (אוקסימורון היסטורי כשלעצמו) כדי להשיג הצלחה, לתכנן מחוזות בחירות וקמפינים ואפילו לצורך בחינת אפשרויות מדיניות.

בשנים האחרונות גם נסיך הכתר הסעודי מוחמד בן סלמאן חותר בנחישות לאותו מודל מלוכני מודרני. קיימות עדויות ברורות (אם כי פחות ידועות) לכך שממשלת ערב הסעודית מגבירה את המודעות, את העניין ובמידה מסוימת גם את הנכונות להטות אוזן לדעת הקהל במדינה. אחד הסימנים הוא פעילותו של המרכז לדיאלוג לאומי על שם המלך עבד אל-עזיז – מכון להערכת עמדות הציבור ולקידום שיח פנים-סעודי, הנמצא בריאד. המכון הוקם לפני חמש-עשרה שנים, אך הגביר במידה משמעותית את תפוקתו לאחר שמוחמד בן סלמאן הוכרז נסיך הכתר בשנת 2016.

אחת המטרות המרכזיות של המכון היא קשיבות מתמדת לרחשי הלב של הציבור כדי לקבל משב קבוע לגבי המדיניות הרשמית – ולא רק לנסות לקדם את אותה מדיניות לאחר מעשה. כפי שאחד מהמנהלים הבכירים הודה ביולי 2018, זהו רעיון לא מוכר ומאתגר בערב הסעודית, אך כיום מתייחסים אליו ברצינות רבה למדי בדרגי השלטון הגבוהים ביותר. סמוך למועד עלייתו לשלטון של מוחמד בן סלמאן הקים המכון חטיבה המוקדשת לעריכת סקרי דעת קהל. כשיקרת במכון באמצע 2018 הוא כבר הציג מעל 100 סקרים שדגמו כ-33 אלף סעודים. לדברי מומחים שם, הממצאים והתובנות של המכון אפשרו לו לספק לממשלה למעלה מ-100 המלצות מדיניות ספציפיות בשנתיים האחרונות, אשר 65 מהן התקבלו ויושמו. מקרה בולט היה התמיכה הציבורית בהחלטה בשנת 2018 לאפשר לנשים סעודיות לנהוג, אשר רבים ייחלו לה. יוזמות אחרות משקפות את מכלול הנושאים החברתיים והכלכליים, כולל המלחמה הסלקטיבית אך הפומבית מאוד בשחיתות.

בסקרים שערכתי בערב הסעודית גילו הסעודים נכונות להשמיע דעות מעורבות אפילו בנושאים רגישים במיוחד. למשל, **בשאלה מסוף 2017**, "האם נכון לפרש את האסלאם בכיוון מתון, סובלני ומודרני יותר?", רק 30 אחוזים השיבו בחיוב – אם כי שיעור זה כפול מהשיעור

כך הרבה מדינות ערביות אחרות במהלך הגל הראשון של האביב הערבי.

ובכל זאת, ההתקוממויות העממיות המתמשכות בסודאן ובאלג'יריה בשנתיים האחרונות מלמדות שכמו במרבית המקרים, גם בהכללה הגורפת יש כמה יוצאים מן הכלל המוכיחים את הכלל. האם הסקרים ניבאו גם את זה? למרבה הצער לא, מכיוון שממשלות אלג'יריה וסודאן כמעט לא התירו לערוך סקר פוליטי רציני כלשהו, על ידי מומחים פנימיים או חיצוניים. כפי **שציינתי** כבר בשנת 1993, "במקומות שבהם לא ניתן למדוד את דעת הקהל, אין לה חשיבות רבה – עד שמתרחשת מהפכה!"

אחרי האביב הערבי: כיצד משטרים ערביים מתמודדים עם דעת קהל

אפשר לשרטט בקווים כלליים דפוס מחזורי נוסף וארוך טווח של ההתקוממויות בעולם הערבי, לפי סוג המשטר. בעקבות התקוממויות אלימות בשנות ה-50 וה-60 התמוטטו מונרכיות ערביות העוברות בירושה: מצרים בשנת 1952, עיראק בשנת 1958, תימן בשנת 1962 ולוב בשנת 1969 (אם כי בלוב הייתה הפיכה צבאית ולא מהפכה עממית). אולם מאז, משטרים מלוכניים נחלו הצלחה רבה יותר בהשוואה לסוגים אחרים של משטרים ערביים אוטוקרטיים, או אפילו מעין דמוקרטיים, כמו לבנון או עיראק שלאחר סדאם. יש נטייה להחמיץ את העובדה שהאביב הערבי, על גרסאותיו השונות בעשור האחרון, נגער רק בצורה קלה מאוד בשש ממלכות המפרץ, בירדן ובמרוקו.

מדוע? במבט ראשון, יש האומרים שהתשובה הברורה היא כסף. ממשלות המפרץ שהתעשרו מנפט יכולות פשוט לשחד את האופוזיציה לפי הצורך, אך לאבחנה זו יש תוקף מסוים. בשנת 2011, למשל, ממשלת ערב הסעודית, שהייתה מודאגת מהתפשטות התסיסה האזרחית בסביבתה, הודיעה לפתע על מענק בשווי של 100 מיליארד דולר לאזרחיה. החבילה כללה 60 אלף מקומות עבודה חדשים שיצרה הממשלה – שכולם עד האחרון שבהם היו במשרד הפנים, המופקד על המעקב והדיכוי של גילויי התנגדות בציבור.

אולם במבט שני לא ייתכן שזה כל הסיפור, משום שהממלכות ירדן ומרוקו דלות הנפט גילו גם הן מידה נאה של חסינות להתפשטות ההמונית של "נגיף אנטי-מלוכה". לכן ברור שגם לגורמים נוספים יש כאן תפקיד, וביניהם מידת הלגיטימיות הדתית של המלך; הדימוי שלו כנמצא מעל המאבקים הפוליטיים וכמי שחותר ליציבות; מיומנותו במציאת שעירים לעזאזל; יכולתו להציע עתיד מבטיח באמצעות החלפה של מפלגות וראשי ממשלה; והפנייה המוצלחת שלו ללאומיות. עניין נוסף הוא הסיוע

כיום, בחלוף שנתיים, תחזית חריגה זו עמדה במבחן הזמן. אומנם לא מדובר בזמן ממושך, אבל במזרח התיכון של ימינו מדובר בכל זאת בפרק זמן נכבד. ואם התחזית אכן נכונה, הרי זה משום שהתבססה על ראיות ממשיות של דעת הקהל.

חל שינוי ניכר בהנחה של מדינות ערביות כי האיום החמור ביותר הנשקף במזרח התיכון הוא מצד ישראל. במקום זאת, רובן מכירות כעת באיום החמור יותר שאיראן, שלוחיה ובעלי בריתה מטילים על האזור, ובשל כך גברה נכונותן לכונן שלום עם ישראל.

המורשת של דעת הקהל על האביב הערבי מבחינת ישראל

מורשת עוצמתית נוספת של האביב הערבי, אם כי פחות מוסכמת, קשורה גם היא לדעת הקהל: חל שינוי ניכר בהנחה של מדינות ערביות כי האיום החמור ביותר הנשקף במזרח התיכון הוא מצד ישראל. במקום זאת, רובן מכירות כעת באיום החמור יותר שאיראן, שלוחיה ובעלי בריתה מטילים על האזור, ובשל כך גברה נכונותן לכונן שלום עם ישראל. שינוי זה בדעת הקהל הוא אחד המניעים לשינויים המפתיעים לכאורה במדיניות הממשלות ובדינמיקה האזורית. הסקר האקראי שלפיו ציבורים ערביים רבים עדיין רואים בישראל איום גדול הוא מטעה. כפי שהסביר לאחרונה פרופ' מייקל רובינס, מנהל Arab Barometer, **בסמינר מקוון** שאירח מכון המזרח התיכון בסינגפור באוקטובר 2020: אם — ורק אם — שאלת ישראל עולה ביוזמת הסוקר, אזי רבים מהמשיבים יסכימו שישראל עודנה בבחינת איום. ואולם, כשהמשיבים נשאלים באופן כללי על איומים על מדינתם או על האזור או לגבי אתגרים, הם כמעט לא מזכירים את ישראל ביוזמתם. **סקרים** אחרים המתיימרים להראות תוצאות מנוגדות, כמו סקרי המכון הערבי של קטר, פגומים מאוד מבחינה מתודולוגית ולכן הם מוטלים ללא תקנה.

הנקודה החשובה ביותר, אם כי פעמים רבות אינה מובנת, היא שמצב זה נכון כיום לא רק ברמת האליטה השלטת אלא גם ברמה העממית. סקר אחר סקר מוכיחים שלפחות מאז 2014, רוב גדול בחברות ערביות רבות מסתייג בתוקף ממדיניותה של טהראן ובייחוד מח'אמנאי, מייחס מעט מאוד חשיבות ליחסים טובים עם איראן וסולד באופן גורף מחזבאללה, ממשטר אסד ומהחות'ים. זה נכון אפילו בעיראק ובחריין שבהן יש רוב שיעי. החריגה הבולטת היא לבנון, המקוטבת בצורה חריפה בנושאים אלה לפי עדות: השיעים עדיין

של סוף 2015. אבל בנושאי מדיניות חוץ, הסקרים שערכתי מאשרים שהמדיניות הרשמית הסעודית תואמת במידה רבה את עמדות הציבור. התיעוב והפחד מאיראן ומשלוחיה באזור, החל מהחות'ים ועד חזבאללה, הם גורפים כמעט, ולא רק בקרב האליטה הסעודית אלא גם ברחוב הסעודי.

הדברים נכונים בחלקם גם לגבי מהלכים פרובוקטיביים לכאורה שנעשו (גם אם זכו לרוב בשיעור נמוך יותר): הסכסוך עם קטר, הברית ההדוקה עם ארצות הברית ואפילו התמיכה המותנית בהסדר עם ישראל. כך למשל, בשנת 2018 הציעה הליגה המוסלמית העולמית בהנהגת ערב הסעודית את ההצעה המדהימה לקיים צעדת שלום לירושלים יחד עם אנשי דת יהודים ונוצרים. דבר כזה אפשרי אם קיימת תמיכה שקטה של כשני שלישים מהציבור הסעודי, האומרים כי שלום עם ישראל רצוי כל עוד ייכבדו זכויות הפלסטינים.

סקרים כאלה והשיח שמתקיים בתוך ערב הסעודית היו הבסיס **לתחזית** שפרסמתי באוקטובר 2018, שבוע לאחר רצח העיתונאי ג'מאל חשוקג'י:

נורא ככל שהיה הרצח עצמו, משמעותו הרחבה היא שאלה נפרדת. ובעוד שאירועים כאלה פוגעים באופן מובן בתדמיתה של ערב הסעודית בקרב ממשלות, חוקרים, עיתונאים ומשקיפים במערב, את רוב הציבור בערב הסעודית הם כמעט לא מעניינים. כתוצאה מכך ובניגוד להנחה המקובלת, הם אינם מאיימים ברצינות על שלטון בית המלוכה — לפחות לא בדמות מחאה המונית או התנגדות מאורגנת מצד מגזרים מרכזיים בחברה כמו מוסדות עסקיים, פקידותיים, מקצועיים או צבאיים...

לכן ניתן לומר באופן כללי שהתבונה והמוסר של המדיניות והפרקטיקות הסעודיות הנוכחיות, החל מהמקרה של ג'מאל חשוקג'י וכלה במלחמה בתימן, מהמאבק בשחיתות עד המאבק בחופש הביטוי, נתפסות בצורה שונה מאוד בתוך הממלכה ומחוצה לה. חלק מהגורמים החיצוניים עשויים להטיל ספק בבחירות מסוימות של ממשלת ערב הסעודית, אולם אל להם לבלבל בין שיקול דעתם לבין תחזיות קשות ובלתי מבוססות על חוסר יציבותו של המשטר הסעודי. בתוך הממלכה, נושאים שמקבלים תהודה גדולה בחוץ נדחקים לשוליים הודות לקשיבות שמגלה השלטון הסעודי לרחשי הלב של הציבור.

"על מדינות ערב להציע גם לישראלים וגם לפלסטינים תמריצים כדי למתן את עמדותיהם".

ראוי לציין כי לא נערכה אף הפגנת מחאה רחבת היקף ברחוב הערבי נגד הסכמי השלום האחרונים של ישראל עם איחוד האמירויות ובחריין, אך לפני כמה שנים המצב היה שונה לחלוטין. במהלך מלחמת לבנון השנייה ב-2006 בין ישראל לחזבאללה, או אפילו לאחר מכן, במערכות שניהלה ישראל נגד חמאס בעזה בשנים 2009 ו-2014, נערכו הפגנות גדולות שקראו "מוות לישראל". ייתכן שמלחמה דומה נוספת או אינתיפאדה תחזיר את האזור לדרכיו הישנות.

אבל האביב הערבי ובפרט המפלה הסורית שינו בצורה מהותית את תפיסות האיום ברחוב הערבי. כפי שאמר לי לוחם אופוזיציה סורי ביולי 2012: "הייתי אנטי-ישראלי פנאטי, כמו רוב חבריי. אבל למדנו עכשיו בדרך הקשה שישראל רחמנית יותר ('ארחאם') מהממשלה שלי". בסודאן אנו עדים כעת למחזה המדהים של מהפכה עממית "דמויית אביב ערבי", המתקיימת על אף חילוקי דעות פנימיים עמוקים ומקדמת בפועל התקרבות לישראל במקום איבה – אפשרות שבדורות האחרונים קשה היה להעלותה על הדעת.

הממשל האמריקאי ודעת הקהל הערבית, מבוש האב עד בידן: שני סיפורי הצלחה

לאור חשיבות הקשר בין דעת הקהל הערבית לאירועי האביב הערבי ומידת החשיבות שממשלות ערביות מייחסות לכך, יש מקום לתהות כיצד הקשר נתפס ומופעל על ידי כוחות חיצוניים מרכזיים. במהלך 30 השנים האחרונות, ממשלת ארצות הברית הקדישה לעיתים תשומת לב רבה לדעת הקהל הערבית והמוסלמית בכללותה, ובמקרים אחרים התעלמה ממנה. מה מסביר את העליות והמורדות הדרמטיות בעניין שמגלים מומחים או גורמים רשמיים בעמדות הציבור הערבי? קל לענות על שאלה זו אם מחילים את אותו עיקרון מחזורי, כמו בשאלה הקודמת על האביב הערבי עצמו. כמו רוב האנשים, גם מומחים וגורמים רשמיים מקדישים באופן טבעי תשומת לב רבה לתופעה או למגמה קריטית רק לאחר שהיא הופכת למשבר, ולא לפני כן. ברגע שנראית הקלה במשבר, הם ממהרים לשכוח אותו.

ראוי להיזכר בכמה דוגמאות מובהקות לשני סוגי התגובה. הראשון היה כאשר גורמים אמריקאיים רשמיים העניקו תשומת לב לסקרי דעת הקהל הערבית, והמקרה הראשון וככל הנראה המשמעותי ביותר התרחש ערב מלחמת המפרץ בשנת 1991, לאחר שעיראק פלשה לכווית וכבשה אותה באוגוסט 1990. מיליוני ערבים צעדו במצעדי תמיכה ברחובות עמאן, תוניס, קזבלנקה

תומכים באיראן ובחזבאללה, אם כי מעט פחות בשנתיים האחרונות, כפי שעולה מהסקרים של מכון וושינגטון מנובמבר 2019 ונובמבר 2020; הסונים מתנגדים באופן גורף כמעט לשניהם; והנוצרים לכודים באמצע, אך נוטים לאחרונה לעבר המחנה הסוני, על פי אותם נתונים.

מה הקשר של כל אלה לאביב הערבי? גם כאן, העיתוי וההקשר מובילים להנחה שמה שהכריע את הכף הוא מלחמת האזרחים בסוריה. לפני כן, רוב הערבים היו משוכנעים שהאיום העיקרי על האזור נשקף מצד ישראל, אך עתה עמי האזור מודעים לעובדה שמשטר אסד הנתמך על ידי איראן, ואשר הלגיטימיות שלו התבססה בחלקה על "התנגדות" לישראל, הפנה את כל הארסנל הצבאי שלו לדיכוי אזרחיו שלו, בעזרת איראן וחזבאללה.

לאחר המלחמה עם ישראל ב-2006, הפופולריות של חזבאללה באזור הרקיעה שחקים. שיעור התמיכה שקיבל הארגון בסקרים שונים היה גבוה מאוד, ונערכו הפגנות ומפגנים של תמיכה ציבורית בו כמעט בכל רחוב ערבי. כעבור חמש שנים החל חזבאללה להיות מעורב בפעולות צבאיות בסוריה כחלק מתמיכה בבשאר אל-אסד. מבחינת הציבור, חזבאללה חשף את פניו האמיתיות, העדתיות והפרו-איראניות כאשר שחט אלפי אזרחים בסוריה, לאחר שבעבר הוא נתפס בעיקר כארגון התומך בפלסטינים נגד ישראל. במקביל לכך נפרסו מיליציות איראניות נוספות, שזרעו הרס בעיראק ובתימן והביאו את האזרח הערבי הממוצע לגלות "אמת" אחרת על האויבים האמיתיים.

כיום, רוב העמים הערביים מקבלים באופן עקרוני את המושג 'שלום עם ישראל' ואת פתרון שתי המדינות כפתרון הסוגיה הפלסטינית. יתרה מכך, מרבית הסקרים המהימנים מראים כי רובם מקבלים גם את הרעיון שממשלות ערביות מסוימות יקיימו קשרים כאלה או אחרים עם ישראל בשלב הנוכחי – גם ללא הסכמה סופית בנושא הפלסטיני. עם זאת, על פי תוצאות הסקר של מכון וושינגטון מנובמבר 2020, רוב הציבור הערבי עדיין נרתע מקשרים קרובים עם ישראל ברמה האישית. דוגמה מובהקת היא הציבור במצרים, שבאופן רשמי מצויה ביחסי שלום עם ישראל כבר למעלה מארבעים שנה. עם זאת, דיווחים בתקשורת ואירועים אנקדוטליים מלמדים שרוב המצרים עדיין לא אוהבים את ישראל, וסקרים, כולל הסקרים האחרונים שהסתיימו בנובמבר 2020, מאשרים שרובם אינם בעד קשר אישי שלהם עם המדינה היהודית. עם זאת, סקר אחר סקר מאשרים גם שרוב מוצק של מצרים ממשיך לתמוך בפתרון שתי המדינות, שמשתמע ממנו שלום עם ישראל. המצרים גם מסכימים, בהתבסס על הסקר מנובמבר 2018, כי

קצר לאחר מכן. לאור אופייה של דעת הקהל המצרית, ייתכן שהחלופה הייתה חוסר יציבות חמור ו/או דיכוי אלים מאוד במדינה שהיא בעלת ברית חשובה של ארצות הברית. אך כעבור שנה בלבד, כשהצטברו העדויות לכך שרוב הציבור המצרי מאס במשטר מורסי, וושינגטון שוב שינתה כיוון. למרות כמה חששות וביטויי צער, היא קיבלה את המהלך של הגנרל א-סיסי להפלת המנהיג הנבחר של מצרים. ארצות הברית הנהנה לעבר הרחוב המצרי ואף סירבה לתייג את האירוע כהפיכה צבאית, ובמקום זאת דיברה על שינוי משטר "בתמיכה עממית". הנקודה המרכזית כאן היא שהיזומה בכל אחד מהתפניות והפיתולים הפוליטיים מהירי ההתרחשויות הללו הייתה של הציבור המצרי, ולא של וושינגטון. מובן שזה מנגד לתאוריות הקונספירציה, שטענו כי ארצות הברית היא זו שבתחילה תמכה באחים המוסלמים ולאחר מכן התנגדה להם. הסקרים שהעריכו את דעת הקהל המצרית הם שמילאו תפקיד בשיקולי המדיניות האמריקאית, גם אם משני, אך חשוב מכך – המדיניות האמריקאית מילאה רק תפקיד משני בכל ההתפתחויות הדרמטיות הללו במצרים.

סוריה היא מקרה דרמטי נוסף שבו סקרי דעת הקהל משמשים גורם – או במקרה זה החוליה החסרה – במדיניות של ארצות הברית כלפי האביב הערבי המקורי. מקרה זה יידון ביתר פירוט בהמשך, אך די אם נאמר כאן שכמו במקרה המצרי, סקרים בפועל שנערכו בשנים 2011-2013 הראו כי ההתקוממות ההמונית נגד משטרו של אסד לא הייתה "אסלאמית" בעיקרה. מכאן אפשר היה להסיק כי לארצות הברית ניתנה הזדמנות אמיתית להחליף משטר עוין, בכפוף לתמיכה של ממש באופוזיציה הסורית המתונה יחסית. בסופו של דבר, ממשל אובמה החליט להיות קשוב פחות לציבור הסורי ויותר לדאגותיו שלו מפני היגרות למלחמת אזרחים או לחשש מהתנגשות עם איראן, שעימה ניהל משא ומתן חשאי על הסכם הגרעין.

דילוג מהיר לימינו ולמעבר הצפוי מממשל טראמפ לממשל בידן בושינגטון. בנושא המדיניות להשכנת שלום ערבי-ישראלי וכחלק מהרצון לשינוי חד בגישתם, בכירים בממשל טראמפ השתמשו בנתוני דעת הקהל הערבית. שינוי זה כלל שימת דגש רב יותר על נושאים כלכליים ועל מדינות ערב אחרות, במקום על הפלסטינים. בהקשר זה ציינו אותם גורמי ממשל כי עמדות הציבור כלפי ישראל במדינות המפרץ הערבי התרככו, אף שהעמדות הפלסטיניות התקשחו. הם נשענו על ממצאי סקר שהראו כי רוב הערבים באופן כללי, כולל הפלסטינים עצמם, מודאגים מענייני כלכלה יותר מאשר מבעיות מדיניות. בעיקר הם התעניינו בתשובות לשאלה המובילה

ובמקומות אחרים באזור, ולכן בעת שממשל בוש האב שקל כיצד להגיב, הוא היה מודאג למדי מהפוטנציאל לתסיסה פוליטית שם.

התוצאה הייתה שלראשונה נערכו סקרי דעת קהל אמנים במדינות ערביות רבות. בתחילה הם התייחסו רק לשאלות פוליטיות אחדות במסגרת שאלון תמים למדי של סקר שוק בנושאים כמו מותגי סיגריות או שמפו. סקרים אלו העלו כי בניגוד גמור להנחה שהייתה מקובלת אז, סדאם לא באמת נתפס כגיבור האומה הערבית. אומנם הוא זכה להערכה רבה בכמה מהחברות הערביות כמו ירדן או תוניסיה, אך הושמץ רבות במדינות אחרות ובעיקר במדינות המפרץ הערבי, במצרים ובסוריה, ובמדינות ערביות נוספות כמו מרוקו היו לגביו דעות מעורבות מאוד.

הנתונים החשובים הללו עשו את דרכם במהירות לנשיא בוש וליעוציו הבכירים ביותר, ובספטמבר 1990 הם כבר סופקו על בסיס שבועי. הם סייעו לקבוע אם והיכן תפעל ארצות הברית לגיוס התמיכה הפוליטית והצבאית של ממשלות ערב נגד סדאם, מבלי לפגוע ביציבותן הפנימית. בזכות הצלחתם, בניגוד לציפיות, בניבוי ובהכוונה של התוצאות הפוליטיות בפועל, הסקרים הפכו לאחד הכלים שארצות הברית וממשלות ערביות אחדות סמכו עליהם באופן בלתי רשמי לצורך הערכת הלך הרוח בקרב מה שמכונה "הרחוב הערבי" וההשלכות המדיניות הנובעות ממנו.

בחלוף שני עשורים, לאחר שנים רבות של רגיעה ולפני סערת האביב הערבי, פחת העניין בסקרי דעת הקהל הערבית ואף גרוע מכך, רק סקרים ספורים היו זמינים, בעוד שמשטרים ערביים הגבירו את דיכוי חופש הביטוי. תהליך זה עוזר להסביר מדוע ההתקוממויות הפתיעו אנשים כה רבים.

אבל אז, כשבתחילת 2011 התפרצו מחאות המוניות במדינות ערביות זו אחר זו, העניין בסקרים שב וגבר. אציין דוגמה אחת: סקר מצרי שלא פורסם אשר ערכתי בתחילת 2011, ממש בעיצומה של מהפכת ינואר-פברואר 2011, הראה שרוב המצרים לא ראו בהתחלה את המהומות במונחים "אסלאמיים". עובדה זו משכה תשומת לב אישית של כמה גורמים רמי דרג בממשל האמריקאי, וייתכן שעזרה להטות את הכף לעבר ההסכמה להפלתו של מובארכ. זמן קצר לאחר מכן, סקרים שניבאו במדויק ששתי מפלגות אסלאמיות (האחים המוסלמים ומפלגת אל-נור הסלפיסטית) יזכו ברוב יציב בפרלמנט המצרי החדש שלאחר המהפכה, ככל הנראה סייעו להטות את הכף לעבר ההסכמה אמריקאית לכך שאיש האחים המוסלמים מוחמד מורסי יהפוך לנשיא מצרים בעקבות הבחירות ב־2012, זמן

הניתוח הצביע על כך שפקיסטן הייתה היחידה מבין המדינות המוסלמיות הגדולות שבה היה רוב שתמך בטרור ג'האדי נגד יעדים אמריקאיים אזרחיים. בהתבסס על נתונים אלה ועל פרטירקע כללי על הקשרים ההדוקים של פקיסטן עם הטאליבאן באפגניסטן ועם בני חסותם אל-קאעדה, חזיתי סכנה ברורה ומיידית לפיגוע טרור גדול במולדת, והעליתי זאת בצורה גלויה בפני בכיר בממשל הנכנס של ג'ורג' וו. בוש.

כשחזרתי לצוות תכנון המדיניות במשרד מזכירות המדינה במאי 2001, ארבעה חודשים לפני 11 בספטמבר, מיהרתי לכתוב תזכיר בן חמישה עמודים שהופנה ישירות למזכיר המדינה. משפט הפתיחה שלו, שצוטט בסקירת הביצועים הרשמית הבלתי מסווגת שלי לאותה שנה, היה: "ארצות הברית כבר אינה יכולה להבליג על תמיכת הטאליבאן בטרור". התזכיר המשיך וקבע כי על ארצות הברית להעמיד בדחיפות את האולטימטום הבא בפני פקיסטן והטאליבאן: העבירו לידינו את בן לאדן ואנשיו בתוך 30 יום, או שאנחנו ניכנס ונלכוד אותם בעצמנו. למרבה הצער התעלמו מעצה זו, שהתבססה בחלקה על נתוני דעת קהל בלעדיים. זמן רב לאחר מכן, אחרי אירועי ה-11 בספטמבר, המסמך הוכר רשמית כ"תחזית מדויקת להפליא", אך זה כמובן היה מאוחר מכדי למנוע את הטרגרדיה הנוראה.

מקרה שני ועדכני יותר, אם כי פחות חד-משמעי, נוגע למדיניות ארצות הברית כלפי האופוזיציה הסורית בשנים 2012-2013, בשיאה של מלחמת האזרחים במדינה. אחד הטיעונים שהועלו בווינגטון נגד תמיכה ממשית באופוזיציה היה ההרכב האסלאמיסטי או אפילו הג'האדי לכאורה שלה. אולם בפועל, כמה סקרים פרטיים אמינים שסקרו את האופוזיציה הסורית באותה תקופה, הן בקרב גולים והן בתוך המדינה, הוכיחו כי בשלב מוקדם זה היא עדיין נטתה לכיוון ליברלי, חילוני ודמוקרטי יותר מאשר אסלאמיסטי או ג'האדיסטי. ממצאים אלה הועברו במהירות לבכירים רלוונטיים בארצות הברית והתמצית אף פורסמה בשלושה עיתונים יומיים אמריקאיים, אולם למרות המסקנות המעודדות יחסית היא זכתה להתעלמות או לביטול מצד דרגי הממשל האמריקאי הבכירים ביותר. מדוע זה קרה במקרה מסוים זה? ראוי להבהיר שנתוני דעת קהל וסקרים, אף שהם עוסקים בהתפתחויות מרכזיות שהתרחשו בעיצומו של האביב הערבי, לעולם לא יהיו הגורם היחידי בהחלטות מדיניות של הממשלה, ונדיר שיהיו הגורם המכריע. ואכן היו סיבות אחרות שהצדיקו את חוסר הרצון של ארצות הברית להסתבך בצורה עמוקה יותר עם האופוזיציה הסורית. הבולטות שבהן היו הטיעונים שהמהלך עלול להתגלות כמשימה ממושכת ותובענית מדי או מערערת יציבות, ועל פי

שנשאלה בסקרי מכון וושינגטון במהלך השנים האחרונות בשש חברות ערביות מרכזיות: "האם על ממשלות ערביות להציע תמריצים, הן לישראל והן לפלסטינים, כדי לעודד אותם למתן את העמדות שלהם?" בכל מדינה ערבית שנדגמה בשנים 2017, 2018 ו-2019, רוב מוצק (שנע סביב שני שלישים בממוצע) של הציבור ענה בעקביות בחיוב, למעט בלבנון בשנת 2019, שם תמכו בכך מעט פחות ממחצית הנשאלים.

בסופו של דבר, הצעת תמריצים כאלה לישראל הייתה בדיוק מה שעשו איחוד האמירויות ובחריין באוגוסט-ספטמבר 2020: הם "נרמלו" את היחסים הדיפלומטיים והמסחריים עם ישראל בתמורה להתחייבותה להקפיא את סיפוח הגדה המערבית. הם ידעו מסקרי דעת הקהל, כפי שידעו גם גורמי הממשל האמריקאיים שעודדו אותם, כי צעד רדיקלי לכאורה כזה יזכה להסכמה רחבה בקרב האוכלוסייה שלהם. אומנם הסקר בהחלט לא היה הגורם היחידי בשיקולי המדיניות, אך ברור שהיה אחד הגורמים שתרמו להסכמי הנורמליזציה ההיסטוריים הללו.

מה תהיה מידת תשומת לב שיעניק צוות ממשל ביידן הנכנס למשוואה החדשה הזו — מובן שלא ניתן לדעת בשלב זה. אולם אם ניסיון העבר הקרוב, בשילוב העניין שאנשי הממשל החדש כבר גילו בעבר בסקרי דעת קהל, מצביעים על כיוון כלשהו, ניתן לצפות שהם שוב ייתנו משקל מסוים לדעת הקהל באזור, בבואם לנסח וליישם צעדי מדיניות במזרח התיכון. בזירה הערבית-ישראלית, הפרדוקס שהם יתמודדו איתו הוא זה: סקרים מראים כי גם הציבור הפלסטיני וגם הציבור הישראלי התייאשו מפתרון שתי המדינות, למרות שבקרב ציבור ערבי במדינות אחרות הוא צובר תמיכה. שינוי יסודי כזה עשוי בהחלט לתמוך במניעת סטייה דרמטית מהמדיניות הנוכחית, למרות הפיתוי המאפיין כל נשיא חדש — לבדל את עצמו מקודמו.

עמדת הממשל האמריקאי כלפי דעת הקהל האזורית: שני כישלונות טרגיים

בניגוד גמור לשני סיפורי ההצלחה שתוארו לעיל, היו גם כמה מקרים בולטים שבהם ממשלת ארצות הברית בחרה להתעלם מסקרי דעת קהל ערבית או מוסלמית כללית, חרף הסיכון בכך. המקרה החמור ביותר, שבו גם הייתי מעורב באופן ישיר, התרחש לפני פיגועי ה-11 בספטמבר. שנה קודם לכן, בהיותי חלק מלשכת המודיעין והמחקר במחלקת המדינה, ארגנתי, פיקחתי וניתחתי סדרה של סקרים שפורסמו ללא סיווג כמונוגרפיה שכותרתה "הרוב המוסלמי: השקפות חדשות מעבר למזרח התיכון" (The Muslim Majority: New Views from Beyond the Middle East).

שיקולים כאלה יקדמו את הבנתנו היכן ומתי אפשר לצפות להתפרצות האביב הערבי הבא (או האינתיפאדה הפלסטינית). לא פחות שימושית היא היכולת של סקרי דעת קהל לסייע בהחלטה מהי הדרך הטובה ביותר לנסות לקדם, למנוע, או במידת הצורך להגיב להתפתחויות כאלה.

דעתי האישית, המתבססת על תשובות לשאלות רלוונטיות, היא שרוב הערבים ברוב המקומות שינו כיוון והם ממקמים יעדים אישיים, רווחה כלכלית ויציבות חברתית במקום גבוה יותר בסדר העדיפות, ככל הנראה גם עקב הטלטלות שחוו במהלך העשור האחרון רב התהפוכות. באופן מובהק, אפילו בסיפור ההצלחה היחידי של דמוקרטיה יחסית באביב הערבי המקורי – תוניסיה – הציפיות של הציבור והאמון בתהליכים או במוסדות בעידן שלאחר המהפכה ירדו באופן דרמטי בשנים האחרונות, כך לפי הדיווח של מנהל סקר 'הברומטר הערבי' בסמינר המקוון בסינגפור המוזכר לעיל.

שלישית, במבט קדימה, מה מציעים הסקרים לגבי העשור הקרוב? למרות ההתפכחות, יש כמה סיבות לאופטימיות זהירה. מגמת דעת הקהל הערבית נוטה יותר ויותר לעבר מה שסביר לכנות מתנוות: דחיית הקיצוניות הדתית; התנגדות לשאיפותיה ההגמוניות של איראן ושלוחיה; הסכמה לסוג מסוים של נורמליזציה עם ישראל; וחיפוש צעדים פרגמטיים קדימה, ולא תנועות אידיאולוגיות סוחפות במרבית תחומי החיים הציבוריים. כל זה נכון במיוחד לגבי המחצית הצעירה והמתעוררת של האוכלוסייה הערבית, שרובה מתחת לגיל 30. באופן טבעי מרבית העתידנים מתמקדים בה, אך חשוב מכך הוא הממצא בסקרים שגם הדור המבוגר, שעדיין שולט בשיח ובקבלת ההחלטות ברבות ממדינות אלה, אינו נמצא הרחק מאחורי ילדיו כאשר בוחנים מגמה יציבה זו לאורך זמן.

תפקידם של סקרי דעת הקהל בעשור הבא צריך אפוא לעקוב ולבחון היכן ומתי הפער בין שליטים לנשלטים מצטמצם, והיכן ומתי הוא מעמיק עד כדי פוטנציאל לפגיעה קשה בשני הצדדים.

ואולם אין בכך כדי להוכיח באופן חד-משמעי ששיקול הדעת והמתינות ינצחו. למען הסר ספק, חלק מהמשטרים והאליטות במדינות ערב נותרו אדישים בצורה אכזרית לדעת הקהל ו/או מצויים בפילוג פנימי אלים וחסר תקנה. משטרי דיכוי ערביים אחרים מרסנים

הסיבות החשאיות יותר, מהלך כזה עלול היה לסכן את הערוץ הדיפלומטי החשאי שארצות הברית השיגה במקביל מול איראן. למרות זאת, בהתחשב בתוצאות הסקר החיוביות להפתיע שצוינו לעיל, ניתן לטעון כי הבחירה להתעלם מהן הייתה החמצה של הזדמנות חשובה למדיניות אמריקאית אחרת, ואולי אפקטיבית יותר.

סיכום ומסקנות

"סקר הסקרים" הקודם מוביל לכמה מסקנות בסיסיות. ראשית, מבחינה מודיעינית ומדינית, דעת הקהל הערבית ניתנת למדידה ויש לה חשיבות. במקביל היא בהחלט לא מדריך מושלם, לא לחיזוי ולא לדיוני מדיניות, אולם סקרים יכולים בהחלט לתרום להבהרת טיבן של סערות פוליטיות מתרגשות, ולא פחות חשוב – היכן צפויה להימשך הרגיעה, כמו למשל במדינות המפרץ הערבי. הם יכולים לסייע בזיהוי הן של הזדמנויות מדיניות, כמו במקרה של הנורמליזציה הערבית-ישראלית, והן של מלכודות, כמו במקרה של ההתעלמות הטרגית מרמת התמיכה העממית בטרור הג'האדי, שהייתה גבוהה בשנים שלפני פיגועי 11 בספטמבר ומייד לאחר מכן. ליתר דיוק, חשוב לדעת אילו ממשלות ערביות מקדישות תשומת לב מרובה לציבור שלהן ואילו מפנות לכך תשומת לב מועטה, וייתכן שבכך הן מסכנות את עצמן. חשוב גם לדעת מה מידתה וטיבה של תשומת הלב שמקדישות מעצמות אחרות באזור ומחוצה לו לגורם דעת הקהל, בבואן לנסח מדיניות ולהוציא אותה לפועל. שיקולים כאלה יקדמו את הבנתנו היכן ומתי אפשר לצפות להתפרצות האביב הערבי הבא (או האינתיפאדה הפלסטינית). לא פחות שימושית היא היכולת של סקרי דעת קהל לסייע בהחלטה מהי הדרך הטובה ביותר לנסות לקדם, למנוע, או במידת הצורך להגיב להתפתחויות כאלה. עצה מעשית לדוגמה: היזהרו ממקומות שבהם לא עורכים סקרים פוליטיים אמיתיים! אלג'יריה וסודאן הן כרגע המקרה החריג שמוכיח את הכלל, בין כאזהרה ובין כהשראה.

שנית, במבט לאחור על העשור הראשון מאז האביב הערבי, סקרים מראים כי יש דעות מעורבות גם בקרב הערבים עצמם. באופן מפתיע נתוני הסקר הזמינים מראים מידה מועטה של בחינה עצמית מפורשת בנושא, והדבר כשלעצמו מעיד על רמה גבוהה של אי-ודאות או אמביוולנטיות. אך אנו יודעים שכיום, בקרב מרבית הציבור הערבי שנסקר, כמחצית עדיין מביעים הזדהות מסוימת עם מחאות עממיות המוניות, במיוחד נגד שחיתות. אם זוהי חצי הכוס המלאה או חצי הכוס הריקה – זה כבר עניין לפרשנות.

מאמינים בדרך כלל, ולהשתמש בידע זה כדי להציע התאמות מדיניות חיוביות. אם נצטייד בתבונה נרכשת זו נוכל לשקלל גם את דעת הקהל עם כל שאר המרכיבים במשחק, ולקבל הערכה נבונה ובונה של התחזית לעונה הבאה של הפוליטיקה הערבית.

ד"ר דיוויד פולוק הוא עמית בכיר בתוכנית ברנשטיין במכון וושינגטון למדיניות המזרח הקרוב, שמחקריו מתמקדים בדינמיקה פוליטית אזורית ובנושאים קשורים. ד"ר פולוק עומד בראש פרויקט פיקרה (Fikra) במכון וושינגטון – תוכנית מחקר, פרסום ובניית רשת שנועדה להוליד רעיונות מדיניות לקידום שינוי חיובי וכנגד התפשטות הקיצוניות במזרח התיכון.

גילויי מיליטנטיות בציבורים שלהם, אם כי בדיוק מסיבה זו הם נמצאים בסיכון לעבור טלטלה פנימית גדולה, או אפילו קריסה. באותה מידה, התחזיות הכלכליות והדמוגרפיות העגומות עבור כלל האזור, לרבות מדינות שהיו עשירות בנפט, מעלות חשש מסוים מפני העתיד הצפוי להן בטווח הבינוני.

תפקידם של סקרי דעת הקהל בעשור הבא צריך אפוא לעקוב ולבחון היכן ומתי הפער בין שליטים לנשלטים מצטמצם, והיכן ומתי הוא מעמיק עד כדי פוטנציאל לפגיעה קשה בשני הצדדים. תפקיד נוסף הוא לאתר את אותן סוגיות קונקרטיות שבהן עשוי להיות לשליטים מרחב תמרון קטן או גדול מזה שהם (או אנחנו)